

R a a m a t u d

Kuidas vanal Võrumaal elati

Kuiss vanal Võrumaal elati.
Toimetajad Helju Kaal, Mari Must,
Eevi Ross.
Tallinn: Emakeele Selts, 2005.
770 lk

„Kuiss vanal Võrumaal elati” on peaaegu 800-leheküljeline sissevaade XIX sajandi teise poole ning XX sajandi esimese poole Võrumaa olustikku, tavaliste inimeste elu vaimesse ja ainelisse poolde. Jutustused, mis on kogutud 41 keelejuhilt, on kirja pannud Emakeele Seltsi murdekorrespondendid. Suurem osa tekste on Emakeele Seltsi 1940.–44. aastal korraldatud murdevõistluste kaastööd, mõned on ka hilisemast ajast (1950.–1960. aastatest).

Kui 1939. aastal sai murdekorrespondentide võrgu loomise ja arendamisega seonduva tegevusharu juhiks keeleteaduse üliõpilane Hella Keem, hakkas selts korraldama iga-aastasi murdekogumisvõistlusi, millega suudeti kaasa tõmmata keelehuvilisi üle kogu Eesti. Võistluste traditsiooni katkestas sõjarinde jõudmine Tartusse 1944. aastal. Tulebki imeks panna südikust ja tahtejõudu, millega nooruke Hella Keem – hoolimata sõja- ja okupatsiooniaja raskustest – korrespondente koolitas, parimate võistlustööde autoritele auhinnad välja võitles ning lõpuks, ise juba lindpriina kirjasaatjatega viimse võimaluseni sidet üritas pidada.

Tekstivalimikus avaldatud murdepalade vahendajad on kõik alustanud ja oma koolituse murdekeele kirjapanekuks saanud nendel esimestel võistlustel. Mitmed olid alustades alles kooliõpilased, kuid jätkasid Emakeele Seltsi kirjasaatjatena paljude aastate vältel hiljemgi.

Mitmest kujunesid oma erialal Eesti mainekad kultuuri-, kooli- või teadusinimesed.

Kuigi tekstivalimikus kajastub, nagu öeldud, peamiselt XIX sajandi teise poole ja XX sajandi esimese poole (vanim keelejuht on sündinud 1852, noorim 1898) Võru- ja Setumaa eluolu, ei ole pajatustel siiski kindlaid ajalisi piire – vahel jõutakse jutujärjega kaugesse vanavanaemade ja -isade aega või tuntakse muret esivanemate kommete, väärtuste kadumise pärast tulevikus. Praeguse, XXI sajandi linnastunud, lõimuva ühiskonna lugejale saab raamatusse süvenedes kindlasti selgeks, et kõige suurem väärtus on eelkõige keel või murre, mille vahendusel kogu see põnev ja rikas maailm meieni jõuab.

Raamatus on esindatud omaaegse Võrumaa kõik kihelkonnamurrakud peale Põlva. Kanepi murrakut esindavad Kooraste vallast kirjapandud jutustused, Urvastet Linnamäe, Vaabina ja Urvaste vallast pärinevad lood, Karulat Vana-Antslast üles kirjutatud tekstid. Hargla murrakualalt on palasid kihelkonna keskosast Harglast ning kaguosast Mõnistest. Rõuge murrakut vahendavad Rõuge vallast Hurda külast ning Kasaritsa vallast Vana-Nursi asundusest, samuti Kolepi ja Tootsi külast kirja pandud jutustused. Vastseliina murrakut on talletatud kihelkonna lõunaosast Vastseliina valla Moorsoo-Tsäpsi ja Kärina külast, Rápina murrakut mitmelt poolt kihelkonna edelaosast Veriora ja endisest Leevi vallast. Setu murraku põhjaosa esindab Järvesuu valla Tonja külast kirjapandu ning lõunaosa Nudretsova külast üles tähendatud, endisest Vilo vallast pärineva jutustaja kõnepruuk.

Kõikide jutustajate keel on vanapärane, sisaldades vaid väheseid uuemaid keelendeid. Seepärast avaneb lugejale suurepärane võimalus nautida arhailist ning ehedat murdekeelt. Ning mis peamine – seda tema loomulikus kasutuses, mitte pelgalt elutute sõnadena sõnaraamatus (mis lugeja abistamiseks raamatu lõpus siiski olemas on). Iga murrak, kuid ka iga keelejuhi idiolekt on ju omanäoline ja kordumatu. Lugemist hõlbustab seejuures lihtsustatud foneetiline märkimisviis.

Omanäoline on ka iga keelejuhi kogemus, mis puudutab endisaja elukorraldust, kombeid ning igapäeva rööme ja muresid. Jutustused koonduvad kümne teema alla, näiteks vanaaegne põllupidamine, endisaegsed meeste tööd ja tegemised, rahvarõivad ja rõivastumine, muistsed peod ja pühad jne. Kuigi teemasid on palju ning iga keelejuhi kogemused omalaadsed, ilmutavad end kõikides palades praegusa kontekstis uskumatuna näivad töökus ning vähenõudlikkus.

Tollase säästlikkuse põhjus on kahtlemata asjaolu, et kõik tarbitav tuli ise toota, oma tööd ja vaeva aga oskab igaüks hinnata. Mehed valmistasid tööriistad, taremööbli, jalatsid jne, naised kudusid kangast, õmblesid ja kaunistasid rõivad, nende õlul olid ka majapidamistööd ning loomade talitamine. Ühised tööd olid sügisene rehepeks ning suvine heinategu. Teadmine, et tööd tuleb teha, oli lastel juba emapiimaga sisse imetud. Sellise suhtumisega käis iseenesestki mõista kaasas ka austav suhtumine loodusesse, sellega kooskõlas elamine. Mitmed keelejuhid tunnevad muret uute aegade kommete pärast, mille tulemusel kaovad kalad merest, loomad metsast ning lõpuks ka metsad ise.

Hoolimata kehvadest elutingimustest ning raskest tööst on tolleaegne inimene üllatavalt rõõmsameelne. Raamatut lugedes ei saa muud kui imestades küsida, kuidas võis inimene olla rahul sellise eluga, kus tööpäev algas juba kell üks või kaks hommikul, kus kaugeltki iga päev liha laual ei olnud ning kus uued riided võis selga saada alles siis, kui vanu enam paigata ei õnnestunud. Kõige paremini võtab tollase inimese ellusuhtumise kokku Räpina keelejuht Jaan Varesson: „Vanast ol' rahvaäs uma eloga `rohkõp raahu ku nüüd vjil oldasske?. Nüüd kuulõt alate, et tүү om rassõ ja aig om kehvä, kõvastõ piät `tүүtämmä ja kehvält läbi ajama. Kuna `nüüdest `aigo ei mõista`vana`aotsõ `aoga? kui inämb võrrõldagi?. Vanast nurisõmist kuulit vähämb ja `laulo `rohkõp.”

Tööd oli vanasti küll palju, kuid ka pühasid oli palju rohkem kui tänapäeval. Siis astuti välja argipäeva tõsidusest, tehti nalja ja *last but not least*, söödi hästi. Omamoodi väljaelamis- või pingeleevendamisviisiks oli nii pidude, aga paljuski ka igapäevaeltu ritualiseeritus. Rituaalid ja maagilised toimingud hõlmasid tegelikult kogu inimese elutsükli sünnist surmani. Olgu nendeks toiminguteks siis kaejatsinaiste käimine pärast lapse sündi, lastele räägitavad kure- või kapsalehejutud (millest psühholoogid tänapäeval küll loobuda soovivad), kosja- ja pulmakombed, maja pühitsemine, saunarituaalid, rääkimata surnu juures tehtavatest toimingutest (pesemine, valvamine jne).

Raamatu üks haaravamaid peatükke on „Muistendeid. Külajutte. Rahvatarkust.” Siin võib praegusaja lugeja kogeda tõelist äratundmisrõõmu: riikaliku huumoriga hiilgasid juba meie esivanemad. Isikustatud loomad, Vanapagan ja Vanajuudas, tondid, kodukäijad ja mõisahärrad – need on põhilised tegelased lugedes, kus väärtustatakse

nupukust, ausust ja töökust ning naeruvääristatakse rumalust, ahnust ja laiskust.

Raamatu kujundus on mõnusalt rustikaalne. Köite kaas jälgendab mustriga kaunistatud linast kangast ning sama mustrimotiiv esineb ka raamatu peatükkide kujunduses. Jutustusi täiendavad korrespondentide joonistused vanaaegsetest tööriistadest jms, eriti tuleks esile tõsta Heino Liimetsa meisterlikke joonistusi. Lisaks on raamatus ka mõned mustvalged fotod esemetest ning suur hulk värvifotosid rahvalikest muustritest.

Raamatu sissejuhatuses on Võru murdeala kaart (koostanud Evar Saar), millel kohanimed paralleelselt ka võru keeles. Raamatu lõpus on peale sõnastiku ka keelejuhtide andmestik, kust saab uurida, millal ja kus üks või teine keelejuht on elanud ning millega on tegelenud. Ning lõpuks – kindlasti ei tohiks lugejat ehmatada raamatu massiivsus, sest suurest lehekülgede arvust hoolimata on raamat suhteliselt kerge ning hõlpsasti käsitsetav.

*Mari-Epp Tirkkonen,
Mari-Liis Kalvik*